

Vázlat:

Bevezetés: Az arisztotelészi etika tárgya

1. A VIII. és a IX. könyv viszonya

2. A VIII. könyv elemzése: A barátság arisztotelészi jelentése, definíciója és formái

A/ Az arisztotelészi vizsgálódási módszer és fogalmi keret

B/ A barátság (philia) kifejezés arisztotelészi használata

C/ A barátság formái a VIII. könyv szerint

3. A IX. könyv elemzése: A barátság mint az egyén önmagához való viszonya

A/ Áttérés a másikhöz való viszonyról az önmagához való viszonyra

B/ Ki az önző: aki magának tesz jót, vagy aki másnak?

C/ A barátság és az önmegértés összefüggése – konklúzió

Bevezetés: Az arisztotelészi etika tárgya

Az, amit Arisztotelész etikának nevez, nem is teljesen azonos a modern etika fogalmával, és nem is teljesen különbözik tőle.

Az etika arisztotelészi tárgyát legkönnyebben úgy találjuk meg, ha megnézzük, ő maga hova sorolta a tudományok rendjében. Hiszen Arisztotelész szisztematikus gondolkodó, aki sosem beszél egy tudományról anélkül, hogy ne lokalizálná pontosan. Az etika az arisztotelészi tudomány rendszerében praktikus tudományként határozódik meg, azaz legegyszerűbben szólva az emberi **cselekvést** vizsgáló tudomány.

Az ember társas cselekvő, **közösségi** lény, ezért a cselekvést vizsgáló tudomány leginkább a politika, amit ma úgy mondanánk: állam- vagy társadalomtudomány. Ennek rendelődik alá nyilván az egyén cselekvéseinek vizsgálata.

Ugyanakkor Arisztotelész filozófiájában a cselekvés mindig célra irányul, mint a Nikomakhoszi Etika bevezető sorai szerint is: „Minden mesterség és minden vizsgálódás, de éppúgy minden cselekvés és elhatározás valami **jóra** irányul;” (1094 a 1). Majd úgy folytatódik: „Ha mármost egyáltalán van olyasvalami végcélja cselekedeteinknek, amit önmagáért akarunk, minden egyebet pedig csak érte... világos, hogy ez a jó, és a legfőbb jó.” (1094 a 15-18).

A legfőbb jónak az emberi életben a **boldogságot** tarthatjuk, ő az, amely „tökéletes és önmagában elégséges valami, s egyben minden cselekvés végcélja” (1097 b 16-17). A görög eudaimonia szó fordítására azonban kissé félrevezető lehet a boldogság: hiszen nem pillanatnyi örömrészt jelent Arisztotelésznél, hanem a lélek tartós jó szellem oltalma alatt levőségét, azaz **jól-létét**.

Az állam összes lakójának jól-léte nyilván előbbre való, mint az egyes lakók jól-léte külön-külön, ezért magasabb rendű tudomány az arisztotelészi értelemben vett politika az etikánál.

Ahogy a Nikomakhoszi Etika elején fogalmaz Arisztotelész: „Mert bár a végcél az egyén és a városállam számára ugyanaz, mégiscsak nagyobb és tökéletesebb feladat az állam javának elérése és megőrzése;” (1094 b 6-7).

Ezért mondhatjuk azt, hogy Arisztotelész etikája tulajdonképpen szociális jellegű, míg politikája etikai beállítottságú, hiszen az állam jól-léte végső soron polgárainak jól-létéen alapul.

Tehát amíg az arisztotelészi politika az emberi jól-létet a közösség felől közelíti meg, addig etikája az egyén felől reflektál ugyanerre a problémára, talán ezért érezzük a Nikomakhoszi Etika nagyobb részét egoistának.

Ugyanakkor az emberi cselekvés nem csak közösségi, hanem az embert az állatoktól megkülönböztetendő: **értelmes** cselekvés is. Az arisztotelészi etika ezért erősen intellektualista beállítottságú, hiszen az emberi cselekvéseket a legjobban a lélek értelmes része irányítja.

Ezen a ponton kapcsolódik az arisztotelészi etika a modern etikából ismert **erény** fogalmához. Bár megjegyzendő, hogy az általa használt görög szó, az areté, alapvetően **kiválóságot**, jóságot jelent. Az áhított boldogság, jól-lét vagy tökéletes jó keresése az átlagemberek, a sokak számára a gyönyört, gazdagságot, kitüntetést vagy akár az egészséget szokta jelenteni, de Arisztotelész beláttatja velünk, hogy a lélek számára a legfőbb jónak nem külső javakban kellene lennie: „... minden munka csak akkor jó, ha a cselekvő alany sajátos természetére jellemző kiválóságnak megfelelően megy végbe. Akkor mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy az emberi értelemben vett jó nem más, mint a léleknek erény szerinti – ha pedig több ilyen erény van, a legjobb és a legtökéletesebb erény szerinti – tevékenysége.” (1098 a 13-15).

Az emberi lélek vizsgálata során Arisztotelész másik kulcsfogalma a **lelki alkat** (görögül hexisz, latinul habitus). A lelki alkat a léleknek a megszokás vagy gyakorlás következtében létrejött tartós állapota: „Azt a lelki alkatot pedig, amely dicséretet érdemel, erénynek nevezük.” (1103 a 12-13).

Tehát az erény a jó cselekvés forrása, de a sokak¹ vélekedése is igaz valahol, bár csak felszínesen: mivel az erényes cselekvő jól-létének Arisztotelész szerint természetes velejárója az élvezet, és előfeltétele bizonyos mértékű jómód.

Arisztotelész a Nikomakhoszi Etika II.-VII. könyvében részletesen kielemezti az erény fogalmán túl a fajtáit is. Elemzése a lélek sajátos felfogásán alapul: miszerint van értelmes (gondolkodó), és értelem nélküli (érzelmes) része. A kettő között pedig működik egy közbülső rész, mely képes elfogadni az értelmes lélekrész tanácsát a helyes cselekvésre; amennyiben a fegyelmezett ember engedelmeskedik az értelemnek, a fegyelmezetlen azonban nem engedelmeskedik. Ezért lesz az erénynek két fajtája: az észbeli erények, avagy az értelmes lélekrész erényei, és az erkölcsi erények, avagy a köztes lélekrész erényei.

Ezek után modernizálhatjuk úgy az arisztotelészi etika tárgyát, hogy milyen erényekkel (lelki kiválóságokkal, vagyis kiváló lelki alkattal) rendelkezik az az emberi **jellem**, aki a legfőbb jóért (boldogságért) a közösséggel együtt értelmesen cselekszik. Vagy röviden Arisztotelész etikája az emberi jellem (éthosz) vizsgálatát tűzi ki feladatául.

Ennek a vizsgálódásnak aztán egy számunkra, mai emberek számára meglepő eredménye fog születni, ami kevésbé meglepő egy ókori filozófustól, főleg ha Platón tanítványa. A Nikomakhoszi Etika záró könyve szerint ugyanis a legboldogabb élet természetesen az elmélkedő bölcs élete.

Mielőtt azonban eddig vezetné a tárgyalást, az erények elemzése és a tökéletes élet kifejtése közé beékelődik a VIII-IX. könyv témája, a barátság. Az tehát a kérdés, hogy hogyan szolgálja ennek a témának a kifejtése az emberi értelem végső felmagasztalását.

1. A VIII. és a IX. könyv viszonya

A téma kifejtésének sajátos arisztotelészi nyelvezete megnehezíti, hogy első olvasásra rögtön átlássuk a lényegét. Mindkét könyv szerkesztettsége hasonló: a bevezető sorokban felvetett problémák valójában felvezetik az arisztotelészi megoldást.

¹ Már ez elemzés elején érdemes felfigyelnünk arra, hogy Arisztotelész sokszor kifejezi elhatárolódását a magyar fordításban jelentkező ún. átlagember, vagy tömegember vélekedésétől, illetve máskor a köznyelv szóhasználatától. Majd a IX. könyvben ki is mondja, hogy „az említett tulajdonságok nyilván meglehetnek még az átlagembernél is, bár ezek erkölcsileg általában fogyatékosak.” (1166 b 1-2). Saját korának szociális viszonyait vizsgálva könnyen érheti az a vád Arisztotelészt, hogy az általa kínált etikai példakép csak egy vékonyka elitrétegnek volt elérhető; mégpedig az athéni társadalom szabad férfiainak. Vö. Martha Nussbaum: The Therapy of Desire: Theory and Practice in Hellenistic Ethics (Princeton U.P., 1994).

A VIII. könyv témája a barátság definiálása és formáinak elemzése, mégpedig a közösség felől tekintve. Hiszen hétköznapi felfogás szerint a barátság a másik emberhez való pozitív viszony, pontosabban Arisztotelész elemzésében az ember másokkal alkotott minden lehetséges társas viszonya.

A IX. könyv bevezetése szerint azt szeretné vizsgálni, hogy mit kap, vagy nyer az egyén a társas viszonyból, tehát központi témája a barátság vizsgálata az egyén felől nézve. A sorrend nyilván nem véletlen: az arisztotelészi etika az egyénre koncentrálna.

A két könyv központi témája az ellentételezés viszonyában áll: a VIII. könyv szerint a barátság a közösségben gyökerezik, tehát a „másik”-hoz való viszonyulás; a IX. könyv szerint pedig a baráti viszonyok az embernek önmagához való viszonyából erednek. Az eddigiek alapján világos, hogy a „másik”-hoz való viszony a bevezető ráközelítés, az önmagához való viszony pedig a mélyreható, egzaktabb elemzés Arisztotelész elgondolása szerint; ami majd a X. könyv végkifejletéhez vezet.

2. A VIII. könyv elemzése: A barátság arisztotelészi jelentése, definíciója és formái

A/ Az arisztotelészi vizsgálódási módszer és fogalmi keret

Világos, hogy Arisztotelész a VIII. könyv elején a barátság definícióját igyekszik megfogalmazni, de nem ad meg azonnal egy egzakt definíciót. Ehelyett inkább egy felszíni, köznyelvi tárgyalásba bocsátkozik, mely csupán bevezetése a mélyreható elemzésnek.

Ennek oka az etikai vizsgálódás sajátos módszere, amit Arisztotelész a Nikomakhoszi Etika elején határozott meg: „*célszerű először nagyjából meghúzni a vonalakat, s csak azután teljessé tenni a képet*” (1098 a 18). Mivel a politika-etika témái lényegükben eltérnek az egzakt természettudományi vizsgálat tárgyaitól: nem szükségszerűen és mindig egyféleképpen vannak, hanem lehetnek másképp is, azaz kontingensek. Ezért indítja az etikai vizsgálódást rendszerint a megszokottól, a hétköznapi tapasztalatból, és innen halad a mélyebb, észokokra hivatkozó elemzés felé (1094 b 11-27).

A VIII. könyv elején először is megmutatja, hogy saját fogalmi kerete hogyan illik össze a hétköznapi tapasztalat, avagy a köznyelvi barátság fogalmával. Majd a barátság formáinak elemzése során fog rávilágítani, hogy saját fogalma miben különbözik a köznapitól.

1. A definíció megközelítése a hétköznapi tapasztalat (avagy a köznyelv) felől, összhangban az arisztotelészi fogalmi kerettel a következőképpen zajlik:

A Nikomakhoszi Etika VIII-IX. könyvében könnyedén felismerhetjük az arisztotelészi etika alapvető fogalomkészletét, azaz a gondolkodási keretet. Felbukkannak a már ismertetett kulcsszavak: erény, lelki alkat, jó, boldogság, közösség, cselekedet stb.

A VIII. könyv eleje két állítást tesz a barátságról: /1/ erény, vagy legalábbis szoros kapcsolatban áll az erénnyel, /2/ erre van a legnagyobb szükségünk az élet szempontjából. Nyilvánvaló, hogy ezen állításokban Arisztotelész előrevetíti saját megoldását a barátság definiálására.

A VIII. könyv rögvest úgy kezdődik, hogy „*a barátság is erény, vagy legalábbis szoros kapcsolatban áll az erénnyel*” (1155 a 3-4). Látjuk a köznapai példákból, hogy valóban lelki kiválóságokhoz, különféle pozitív **cselekedetekhez** kötődik: pl. jótétemény, segítség, megóvás, azaz általában véve erkölcsös cselekedetek végrehajtásához.

Ezzel együtt azonnal felmerül a **közösség** fogalma is: többre megy az ember, ha összefog másokkal, „*Sőt nyilván az államot is a barátság érzése tartja össze,*” (1155 a 19).

A kiválóságnak a jóság, szépség szinonimái is feltűnnek: „*a barátság nemcsak szükséges, hanem erkölcsileg szép is;... a jó ember és a barát egy és ugyanaz.*” (1155 a 24-27).

2. A továbbiakban Arisztotelész szigorítja a köznapi barátság fogalmát. Tisztáznia kell ugyanis, hogy saját gondolkodási keretében érzelm-e a barátság, hiszen többször is felmerült olyan köznyelvi fordulat, ahol a barátság érzéséről beszélt.

Jellegzetes köznyelvi példái: a szeretet a vérrokonok közt természetes, az állampolgárok egyetértése hasonlóságot mutat a barátság érzésével (1155 a 20-21), az ifjak közti barátság a kellemes érzésekből fakad (1156 a 26).

Azonban a barátság kifejezést az élettelen tárgyak szeretetére nem szoktuk alkalmazni, hiszen ezek nem **viszonozzák** a mi érzéseinket, se nem mondhatjuk, hogy a **javukat** akarjuk. Ezért inkább azt a **jóakaratot** nevezzük barátságnak, ami **kölcsönösségen** alapul (1155 b 28).

Innentől világos, hogy homályos pusztán érzelmekről beszélni, a barátság fogalma valami tartósabb állapot kérdése, és ráadásként akarati elemet is tartalmaz.

A vívódás tulajdonképpeni tárgya a Nikomakhoszi Etika II. könyvének definíciója, miszerint a **lelki jelenségeknek** három faja van: érzelm, képesség, lelki alkat (hexisz, habitus). Az erény a lelki alkat nemébe sorolódik. Az érzelm ugyanis (harag, öröm, szeretet, gyűlölet stb.) akaratumk ellenére támad bennünk és tűnik el. A képességek megint csak természettől fogva adott módon teszik lehetővé érzelmeink létrejöttét. Egyedül a lelki alkat hasonló az erényhez: akaratumkkal befolyásolható, hogy az érzelmeinkkel szemben hogyan viselkedünk: hevesen, lanyhán, vagy a józan középútat választva mértékül (1105 b 19- 1106 a 15).

Illetőleg: „...*az erény olyan lelki alkat, amelynek folytán az ember nemcsak jó lesz, hanem a maga munkáját is jól végzi.*” (1106 a 22-24).

Tehát ahhoz, hogy a barátságot akarattal, tudatossággal művelt viselkedésnek címezze, szükséges leválasztani a barátság definíciójáról az érzelmet. Pontosabban inkább túl kell lépni rajt, mivel úgy tűnik, hogy a baráti érzés kísérő jelensége vagy létrehozó-kiinduló alapja a barátságnak. Annál inkább, minthogy a barátság nem egy emberben kelt érzelm és elhatározás, hanem viszony. Bár majd meglátjuk, hogy Arisztotelész ezt az egyénből a másik felé mutatott viszonyt hatásai tekintetében visszavezeti az egyénre.

A szigorúbb definíció ezek szerint: „*A szeretetet érzelmnek, a barátságot pedig lelki alkatnak kell tekintenünk: a szeretet megnyilvánulhat az élettelen dolgokkal szemben is, míg ahol viszontszeretetről van szó, ez már elhatározással jár, az elhatározás pedig csak lelki alkatból eredhet.*” (1157 b 23-26).

B/ A barátság (philia) kifejezés arisztotelészi használata

Ezen a ponton érdemes összefoglalnunk a barátság kifejezés sajátos arisztotelészi használatát. Az általa barátság értelemben használt szó, a „philia”, a „philein” igenévből származik. Ennek szokásos fordítása: szeretni, kedvelni. Ám alapvetően nem belső érzelmi állapot kifejezésére szolgál, hanem sokkal inkább egy bizonyos cselekvésre (praxisz), vagy lelki alkatra (hexisz) vonatkozik, amely valamiféle együttműködést hoz létre emberek közt.

„Philoí” a görögben a közösséggé egyesült emberek megnevezése, mely közösség valamilyen cél elérése érdekében jön létre.

Ezért Arisztotelész a „philia”, barátság kifejezést sokkal tágabb értelemben használja, mint mi. Mindhárom etikai művében a legkülönbözőbb társas viszonyok megnevezésére szolgál: a vendégbarátságtól a polgárok poliszbeli együttműködéséig, a családi-rokoni viszonyoktól akár az úr-szolga viszonyig, a szerelemtől az istenek és királyok tiszteletéig.

A VIII. könyv elején felhozott példái, arra a kérdésre válaszolva, hogy miért is szükséges a barátság az életünkhöz, szembeütő ellentétpárokon át mutatja be a barátság ezen széles értelmezését: a gazdagnak éppúgy fontos, mint a szegénynek, az öregnek éppúgy, mint a fiatalnak. A lényeg: hogy bárki ezáltal képes erkölcsös cselekedeteket végrehajtani.

C/ A barátság formái a VIII. könyv szerint

1. A 1155 a 3 és 1158 b 23 közötti részben három kérdés kerül megválaszolásra: (1) hasonlók vagy nem-hasonló barátkoznak, (2) lehet-e gonosz, erkölcstelen emberben baráti érzelem, (3) egy vagy több formája van-e a barátságnak.

Észre kell vennünk, hogy ezen kérdések megválaszolása és a barátság lehetséges formáinak elemzése valójában az egységes, egzakt definíció helyettesítője. Nem lehetséges ugyanis a barátság összes hétköznapi értelemben vett formáját egy nembe sorolni, azaz nem adható nekik egy közös definíció. Hogy miért nem, ez kiderül az elemzés során; és összefügg a jó hétköznapi felfogásának problémájával a Nikomakhoszi Etika elején.²

Ami felkelti bennünk a baráti érzést, az a rokonszenv érzése: legáltalánosabban valami jó cél. Azonban nem biztos, hogy amit az egyén jónak tart, az valóban jó neki. Háromféle okból vonzódnunk valakihez; hozzátevé, hogy a vonzódásnak kölcsönösnek kell lennie, ahhoz hogy barátságról beszélhessünk. Tehát mindenféleképpen valakinek valakihez való viszonyáról fogunk beszélni. Ezen a ponton tud majd átfordulni a IX. könyv vizsgálódása az egyén önmagához való viszonyára.

A kiinduló okok faj szerint hárman vannak, és belőlük eredvén háromféle formája lehet a barátságnak végcélját tekintve. Vannak, akik **haszonért**, akik **gyönyörűségért**, és akik **erkölcsi jóságért** szeretik egymást. Az első kettő valójában tökéletlen, mert kapni akar valami számára kellemeset a másiktól, és elsődlegesen nem adni szeretne; ezzel együtt nem is tud tartós lenni, mert ha a másik nem ad már hasznot vagy gyönyört, akkor vége a barátságnak. Tehát a pusztán haszon és gyönyör csak **jámulékosan**³ képesek barátságot létrehozni.

Ezek a tökéletlen formák két okból is fontos észrevétellel járulnak hozzá a tökéletes barátság elemzéséhez. Először is világos, hogy a tökéletes barátságnak is kellemes érzéssel kell társulnia, vagyis együtt kell járnia valamiféle haszonnal vagy gyönyörűséggel. Másodsor világos, hogy a tökéletes barátságnak maradandónak kell lennie, nem könnyen felbomlónak. Ez a maradandóság pedig Arisztotelész etikai gondolkodásában csak az erkölcsös ember lelkében létezik, mint erkölcsi jóság, erény (egyfajta hexisz). Így az igazi, a tökéletes barátság, amelyben mindkét fél **önmagában véve**⁴, azaz lényege szerint, önmagával és barátjával is jó: „...mert a jó emberek önmagukban véve is és egymás számára is kellemesek, mert a saját jelleméből fakadó cselekedetekben és a hozzájuk hasonlóknak mindenki gyönyörűségét leli” (1156 b 12-14). A IX. könyvben határozottan jellemén alapuló barátságnak fogja majd nevezni (1164 a 10) a barátság ezen formáját.

A 1156 b 28 –től kezdődő részben Arisztotelész összefoglalja a vizsgálódás eredményét. Több formája létezhet a barátságnak – eddig egyelőre a hasonlóságon alapulókat tekintette át. A több forma közül eddig csak egy tökéletest talált. A tökéletlen formákban előfordulhat, hogy erkölcstelen emberek barátkozzanak, de a tökéletes barátság csak jó emberek közt lehetséges.

Végeredményben a barátság tökéletlen formái nem tartoznak egy nembe a tökéletessel – látjuk, hogy nem is adható nekik közös definíció -, mivel csak látszatra hasonlítanak az igazi barátságokra. A köznyelv tehát emiatt a hasonlóság miatt illeti őket egy névvel: látszatra egyformán jó végcélra törekszenek (ld. 1157 a 21- 1157 b 4, és 1158 b 4- b 9).

² A Nikomakhoszi Etika I. könyvében merül fel az emberi tevékenység végcéljául szolgáló jó, vagy javak, sokféleségének a problémája (gyönyör, gazdagság, kitüntetés stb.). Arisztotelész ott veti fel, hogy ezek a javak nem rendelkeznek lényeges közös vonással, de nem is véletlenül van azonos nevük a köznyelvben. Valószínű, hogy a „jó” kifejezés analógián alapszik (1096 b 22- 24).

³ Itt Arisztotelész egy alapvető metafizikai fogalmával találkozunk: járulékos vagy esetleges (szümbebékosz), ami nem szükségszerűen és többnyire áll fenn; hanem hol van, hol nincs. (Met. Δ 1025 a14)

⁴ Arisztotelész másik fontos metafizikai szakkifejezése, a járulékos ellentéte: ami önmaga alapján való (kath hauto), az a dolog változatlan mivolta, lényege. (Met. Δ 1022 a24)

2. A 1158 b 24 – 1162 a 27 közti részben Arisztotelész a barátság nem-hasonló, azaz egyenlőtlen formáit vizsgálja. **Az egyenlőségen alapuló**k, melyekben mindkét fél ugyanazt kapja, illetve kívánja a másiktól, mint amit tőle; vagy egyenlően becserél valamit valamire.

Az egyenlőtlen ségen, avagy fölényen alapulók, melyekben a két fél nem részesülhet ugyanabban, és ezért nem is követelheti a másiktól ugyanazt, mint amit ő adott. A példákban majd kiviláglik, hogy ezek leginkább eltérő társadalmi-rokonsági pozíciójú viszonyok, mint pl. az apa-fió, vagy uralkodó-alattvaló viszony.

Rögvest világos előttünk, hogy az előzőekben elemzett igazi barátság megkövetelte az egyenlőséget, tehát a fölényen alapuló típusok nehezen pályázhatnak a tökéletes címre. Sőt az egyenlőtlen ség legszélsőségesebb esetei már tökéletlen barátságnak sem nevezhetők.

Am látunk kell, hogy az egyenlőtlen ségen alapuló barátságok mégis közelebb állnak a barátság tökéletes fogalmához, mint az egyenlőségen alapuló k közül a nem erkölcsi jó ság formái.

Mivel a haszon és gyönyörön alapuló viszonyok sosem állandók; mélyükön nincs kölcsönös bizalom, bármikor fenyegeti őket az elszakadás veszélye. Láttuk, hogy valójában nem is nevezhetnénk őket barátságnak, csak a barátság látszatának. Ugyanakkor a barátság egyenlőtlen formái mind az erkölcsi jó ság illetve jótett célját követik, csak éppen egyenlőtlenül. Azaz az egyik fél több erkölcsi jóval bír, és ennek megfelelően többet is képes adni a másiktól. Ebben a viszonyban Arisztotelész nem a szétszakadás lehetőségét látja, hanem éppen a fejlődését: helyre is állhat a felek közt az egyenlőség (ld. 1159 b 1-2).

Az egyenlőtlen ségen alapuló barátság elemzése két fontos tanulsággal jár majd Arisztotelész számára. Mindenekelőtt ezek a viszonyok teszik lehetővé a barátság legszélesebb közösség-szervező erejének kimutatását, tehát itt állítható legvilágosabban politika és etika összefüggése. A 1160 a 26 – 1162 a 27 között Arisztotelész mind az államformákat, mind a családi viszonyokat bevonja az etikai vizsgálódás körébe.

A jó államformák: a királyság, az arisztokrácia és a timokrácia vagy politeia. Ezek mindegyike lehetővé teszi a barátság létrejöttét. Elferdült változataikban – a türannisz, az oligarchia és a demokrácia esetén – viszont sérelmet szenved az igazságosság; így nehezen vagy sehogy sem érvényesülhet bennük barátság.

A jól működő családi viszonyok Arisztotelész szerint érdekes analógiát mutatnak az államformákkal. Az apa-fió viszony a királyságnak felel meg, mivel a király és az apa egyaránt túltesznek a másikon jótéteményeiket tekintve. Az arisztokrácia a férj-feleség viszonyával lehet analóg, mivel az arisztokrácia is, és a férj is, kiválóságban többek a másiktól. A timokráciát pedig a testvéri viszonyal veti össze, mivel mindkettő hasonlóságon és egyenlőségen alapszik.

A fölényen alapuló barátság elemzésének másik nagy nyeresége annak felismerése, hogy „*a barátság lényege inkább abban van, hogy mi szeretünk, semmint abban, hogy minket szeretnek.*” (1159 a 22-23). Ennek legkézenfekvőbb példája az anya, aki akkor is szereti gyermekét, ha nem várhat tőle semmi viszonzást.

Ugyanis az egyenlőtlen ség kérdése természetesen felveti a viszonzás mértékének problémáját.

3. A VIII. könyv végén (1162 a 28-tól) Arisztotelész ezért a nézeteltéréseket vizsgálja a különféle típusokban. A vizsgálat során megfogalmazza a tökéletes barátság alapelvét; vagyis az erkölcsi jó ságon alapuló barátság lényegét: „*az erkölcsi jón éppen azt értjük, ha valaki jót tesz, de nem azért, hogy jót kapjon érte.*” (1162 b 29-30). Mint látjuk ez az anyai szeretet előbbi példájának általánosítása.

A következmény pedig, hogy igyekezzünk viszonzni a jótéteményeket, amennyire telik tőlünk. Am az egyenlőtlen formák vizsgálata kimutatta, hogy nem lehetséges mindent azonos mértékben viszonzni. A gyermek a szülőknek, vagy bárki az isteneknek nem képes ugyanazt adni, amit kapott tőlük. „*Mert a barátság úgyis csak annyit kíván tőlünk, amennyire képesek vagyunk,*” (1163 b 12-13).

Összefoglalva a barátság definíciójának elemzését tehát a következőt láttuk:⁵

Arisztotelész természetesen, mint általában minden a köznyelvtől kölcsönzött szakkifejezés esetén, itt is egyedi tartalommal tölti meg, és sajátos összefüggésekbe helyezi a fogalmat.

Mindenekelőtt, mint láttuk, kihangsúlyozza a barátság társadalomszervező jellegét. „Az, hogy az ember polisz-közösségben élő lény (ez az ember egyik legfontosabb meghatározása Arisztotelésznél), voltaképpen azt jelenti: philia-kapcsolatban élő lény...ezen alapulnak a hasznosról, az igazságról és a jóról alkotott elképzelések is, melyek egyéni és közös döntéseinkben irányítanak minket.”⁶

Ugyanakkor Arisztotelész le is szűkíti ezt az alaposan kiszélesített barátság fogalmat, amikor a barátság lehetséges típusai között megjelöli az „igazit”, a tökéletest: mégpedig azt a lelki alkotót, „melyből a jóra irányuló közös elhatározás fakad; ez a barátság erényes emberek egyenlőségen alapuló viszonyát jelenti,...ez az, amit Arisztotelész „erkölcsi barátságnak”, „jellemen alapuló barátságnak” is nevez.”⁷

3. A IX. könyv elemzése: A barátság, mint az egyén önmagához való viszonya

A/ Áttérés a másikkal való viszonyról az önmagához való viszonyra

1. A IX. könyv elején (1163 b 32 - 1165 a 29) Arisztotelész az arányosság szerinti viszonzás problémájával indít. Valójában átvezetni igyekszik a baráti viszony gyökereit az egyén önmagához való viszonyára.

Láttuk az imént, hogy az erkölcsi jón azt érti Arisztotelész, ha valaki úgy tesz jót másokkal, hogy nem fontos számára a mások fizetsége (1162 b 29-30). Ehhez kapcsolható az a megjegyzése itt, hogy a jellemen alapuló barátság célja önmagában van (1164 a 10), azaz nem az a célja, hogy a másiktól viszonzást kapjon!

Ha figyelmesen olvassuk a viszonzás mértékéről való fejtegetését, kiviláglik a sorok között a IX. könyv fő témája: miért nem probléma az erényes embernek előre adni, rögzített viszonzási szerződés nélkül, sőt még egyenlőtlen viszonyban sem, ahol biztos, hogy nem kap vissza annyit, amennyit adott. A kérdést úgy is megfogalmazhatnánk, hogy miben van a biztosítéka, hogy ha valaki jót tesz, az neki is jó lesz. Vagyis azt fogjuk megtudni, hogy hogyan hat vissza az egyénre a saját jótette.

A következőkben Arisztotelész két nézetet fog ütköztetni: a barátság lényege vajon a másikkal való viszony, vagy az önmagához való? Másképpen fogalmazva: az egyén a másikat kell, hogy jobban szeresse, vagy saját magát? A két nézet különbségének előzetes feltárása a 1166 a 1 – 1168 a 22 között zajlik, nagy szembeállításuk pedig majd az önzés értelmezésekor fog megtörténni a 1168 a 23-tól.

Előzetes feltárás (1166 a 1-1168 a 22): ahol az egyén önmagához való viszonyának fontosabb volta három lépésben nyer bizonyítást.

1. A barát fogalmában **többről van szó, mint a másikkal való jóindulat, vagy a másikkal való egyetértés esetén**. A másikkal való jóindulat ugyan hasonlít a barátsághoz, ám teljesen ismeretlenekkel szemben is megnyilvánul, míg az igazi barátsághoz ismeretség kell. Az egyetértés is hasonló a barátsághoz, ám az ő szerepe a közösség összetartására korlátozódik.

2. **Barát az, aki jót akar a másikkal**. A jót a becsületes ember akarja, mégpedig leginkább önmaga kedvéért: mivel ő **a másik emberrel is olyan viszonyban van, mint önmagával**; „hiszen a barát nem egyéb, mint önmagunknak a mása.” (1166 a 25-26).

⁵ Simon Attila: Barátság és önmegértés Arisztotelésznél c. írása alapján

⁶ i.m. 4.old.

⁷ i.m. 4-5.old.

Tehát igazi barátságra csak a becsületes ember képes, akinek a lelkében békesség és egyensúly van. Hiszen a gonosz, becsstelen ember lelke örökké tusakodik, így az erkölcsileg fogyatékos ember még önmagával szemben sem viselkedik barátságosan.

Márpedig a jót a becsületes ember a maga kedvéért teszi, pontosabban a lélek értelmes része kedvéért, ami minden ember lényege (1166 a 13-14). Vagyis igazi **barát az lehet, aki engedelmeskedve saját értelmének, erkölcsösen cselekszik.** (Értelem és erény összefüggéseit Arisztotelész az Etika előző könyveiben tárgyalta.)

3. A jót adóban, a jót megtevőben több szeretet van, mint abban, aki kapja a jótéteményt (1167 b 14-15). Ahogy például a mester is jobban szereti a művét, mint őt szeretné a műve, ha lelkes lény lenne; és a költő úgy szereti műveit, mint gyermekeit. Ám Arisztotelész legjobb példája ismét az anya-gyermek viszony lesz (lévén mindkettő lelkes lény): az anya mindenkinél jobban szereti gyermekét, mert ő szenvedett meg érte.⁸ Nyilvánvaló Arisztotelész eddigi példáiból, hogy amit az anya ösztönösen tesz a gyermekéért, azt kellene tudatosan tennie minden erkölcsös embernek másokért.

Tehát azért van több szeretet a jótett végrehajtójában, mert ő az, aki tevékenykedik, aki létrehoz, alkot valamit. Márpedig a létezés mindenkinek kedves. Az ember léte a tevékenység, a tevékenykedő személy bizonyos értelemben egybeesik művével. Ezért szebb a jótévő tette önmagának, mint a jótéteményben részesülőnek, aki nem tesz érte, csak passzívan elfogadja (1168 a). Ez a gondolatmenet fontos lesz majd a későbbiekben is!

Barát az, aki megcselekszik, létrehoz valami jót. Ez a bizonyos létrehozott jó a másik embernek valami jó adományt, azaz külső jót fog jelenteni; neki magának pedig belső, erkölcsi jót. A két jó közül – Arisztotelész sajátos metafizikai felfogásának megfelelően – a tevékenykedő jó lesz a jobbik, és nem az elfogadó, passzív. A jelen magyarázat szerint azért, mert a jótett jója tartósabb: „... a leggyönyörűsebb mégiscsak az, ami a tevékenységben végbe megy, s ugyancsak ez a legszeretettelőbb is. Mármost, annak, aki jót tett, megmarad az ő műve, mert az erkölcsi szép hosszú életű; ellenben annak, aki a jót élvezte, a haszna elmúlik.” (1168 a 12-14).

B/ Ki az önző: aki magának tesz jót, vagy aki másnak?

Az önzés kérdésében csúcsosodik ki a barátság, mint az egyén önmagához való viszonyának problémája a 1168 a 23 - 1169 b 2 között. Az önzés elemzésének ilyen kérdésfeltevése Arisztotelész gondolatmenete szerint becsapós lesz. Látjuk majd, hogy nem feltétlen a magának és a másnak tett jó áll szemben egymással, hanem a csak magának jót és a másinak nem jót tevő áll szembe a másinak jót tevővel, aki egyúttal magának is jót tesz.

Az előző elemzés összegzésképpen Arisztotelész kijelentheti azt a furcsán hangzó konklúziót, hogy **az erkölcsös ember önző, vagyis önszerető (philautosz, önmaga barátja) a szó igazi értelmében.** Pedig az önző azon emberek megbélyegzése, akik mindig maguknak juttatnak nagyobb részt a külső javakból (pénz, kitüntetés, gyönyör). Nem nevezné a köznyelv önzőnek azt, aki az erkölcsi szépért tevékenykedik és nem külső javakért, azaz másoknak igyekszik jót tenni.

Pedig az erkölcsös ember igazán önző, mert bár nemcsak ő maga látja hasznát a jótetteinek, de éppen a mások javára történő lemondással használ önmagának a legtöbbet.

Ezen a ponton merül fel Arisztotelész modern kritikája: ennyiben egoista és mennyiben altruista etika az övé? Láttuk az imént az önzés elemzése során, hogy az erkölcsös ember altruizmusa végül is egoizmus is egyúttal. Az egyén önfeláldozása a másikért magasabb szín-

⁸ A nők megítélése mai szemmel furcsa, ám Arisztotelész saját korának szociális viszonyait elemzi a férj-feleség viszonyban. Az anya azonban felmagasztalódik Arisztotelész példáiban: már másodszor alkalmazza az erkölcsös cselekvés analógiájaként. Először az erkölcsi jótett viszonzást nem igénylő voltát szemléltette (1159 a 22), itt pedig a létrehozás, alkotás tevékenységének analógiája a gyermekszülés (1168 a 20-22).

ten nem sérti az egyén érdekeit: pénzről, kitüntetésről, gyönyörről lemondani mások javára ugyanis az egyén erkölcsi haszna lesz.

Még érdekesebbé teszi mai szemmel Arisztotelész etikáját az, ahogy az „én” kiterjesztéséről beszél: a barát egy másik vagy második én; vagy része az „én”-nek.⁹ Arisztotelész itt „arra mutat rá, hogy az ember képes az érdeklődését annyira kiterjeszteni, hogy a másik ember jól-léte ennek oly közvetlenül tárgyává lesz, mint saját jól-léte.”¹⁰

Mégsem azonos érdeklődésünk kiterjesztése a másik tárgyiasításával, hanem azt jelenti, hogy saját „érdekeinket és kívánságainkat terjesztjük ki oly módon, hogy ezek magukba foglalhassák a másik személy, mint másik személy boldogságát (érdekeit, kívánságát).”¹¹

Világos tehát, hogyha van is valamiféle egoizmus az arisztotelészi etikában, az nem azonos azzal a modern értelemben vett végletes magatartással, amely kizárólag az individuális érdek érvényesítését tűzi ki céljául. Épp ellenkezőleg! Az arisztotelészi etika erkölcsös emberének azért van joga önmagát szeretni, mert ő erkölcsileg kifogástalan. Épp ez garantálja, hogy sohasem a saját egyszemélyes érdekeit követi, hanem barátai és polgártársai jól-léte fontos a számára. Tehát az arisztotelészi egoista nem akárki, hanem egy különlegesen magas erkölcsi színvonalú személyiség.¹²

C/ A barátság és az önmegértés összefüggése – konklúzió (1169 b 3– 1170 b 16)

E téma kifejtése a boldog ember tárgyalásával kezdődik. Miért kell társ a boldog embernek, ha egyszer a boldogság önmagában elégséges?

A legegyszerűbb válasz szerint azért, mert minden ember társas lény, „*az ember állami közösségre hivatott lény, s természettől fogva társas életre van alkotva*” (1169 b 16-17). Akkor viszont a boldogság nem lehet egyszemélyes állapot, csak valamiféle társas viszonyból eredhet; éppúgy ahogy az erkölcsös ember sem lehetne egymagában erkölcsös. Az erkölcs is és a boldogság is másokhoz való viszony, amely azonban, mint láttuk az önszeretet elemzésekor, visszahat az egyénre.

Arisztotelész tehát onnan indul ki, hogy a boldog embernek is szüksége van barátokra. De vajon mifélékre? Nyilván nem a barátság tökéletlen formáira, hiszen ő nem szorul külső javakra, vagy kívülről hozott gyönyörökre. Az a látszat, hogy egyáltalán nincs is szüksége barátokra, a barátság hétköznapi értelmezéséből ered. Ám Arisztotelész szerint az igazi barátság valami egész másra irányul: nem külső javakra, hanem belső, azaz erkölcsi javakra. Amíg a külső javakat megszerezzük és ideig-óráig birtokoljuk, addig **a belső javak a tevékenységben, azaz az erkölcsös cselekedetekben folyamatosan létrejönnek.** Ezért figyelmeztet Arisztotelész, hogy „*a boldogság nem egyéb, mint valamiféle tevékenység*” (1169 b 25-26).¹³

A boldog, azaz erkölcsös embernek szüksége van más boldog emberek társaságára. Érezzük, hogy még további kifejtésre szorul, hogyan kapcsolódik egymáshoz az erkölcsös emberek tevékenysége. Egyelőre egy rövid magyarázatot kapunk: „*az ember sokkal jobban tudja szemlélni embertársait, s az ő cselekedeteiket, mint önmagát s a maga tetteit*” (1169 b 29-30). Másrészt tevékenykedni, jótetteket végrehajtani nyilván másokért lehet: „*S azonkívül az erény gyakorlására is alkalom nyílik az erkölcsös emberekkel való életközösségben,*” (1170 a 9-10). A probléma mélyebb kifejtése a 1170 a 13 –tól kezdődik. Ennek megértéséhez segítségül kell hívnunk Arisztotelész más vizsgálódásait is, melyeknek itt felhasználja az eredményeit.

⁹ 1161 b 28, 1166 a 30-32, 1169 b 6, 1170 b 6 és 1161 b 18

¹⁰ Ross, David: Arisztotelész (Osiris Kiadó, Budapest, 1996; 298.old.)

¹¹ Simon Attila i.m. 7. old.

¹² Vö. Ross i.m. 299.old.

¹³ vö. E.N. eleje: (1098 a 13-15) „az emberi értelemben vett jó nem más, mint a léleknek erény szerinti... tevékenysége.”

Mi jellemzi az emberi tevékenységet? Arisztotelész kétfelől közelíti meg a választ. Először is **az ember leginkább emberi tevékenysége a megismerés.** „Az életet az állatoknál az észre-
vevés képességével, az embereknél pedig az észrevezés vagy a gondolkodás képességével
szoktuk meghatározni; viszont a képesség a megfelelő tevékenységre vonatkoztatva érhető
meg, tehát a lényeg a tevékenységben van; eszerint tehát az élet lényege abban van, hogy ész-
reveszünk vagy gondolkodunk.” (1170 a 13-16). Ennek részletes vizsgálatát A lélekről írt mű-
vében olvashatjuk.¹⁴

Másrészt erre a megismerő életre törekszik minden ember – a legjobban éppen az erkölcsös
ember – mert **megismerni jó.** „Másfelől az élet azokhoz a dolgokhoz tartozik, amelyek önma-
gukban véve is jók és kellemesek; az élet ugyanis meghatározott valami, s ami meghatározott,
az a jó természetű dolgok rendjébe tartozik.” (1170 a 16-18) ; „annak az észrevezése továbbá,
hogy élünk, az önmagában véve gyönyörűséges dolgokhoz tartozik, mivel az élet természettől
fogva jó, tehát annak észrevezése, hogy a jó megvan bennünk, gyönyörűséget okoz;” (1170 b
1-2).

Az élet, a megismerés és a jóra törekvő erkölcsös tevékenység kapcsolatát a görög filozófia
mélyebb összefüggéseiben tárhatjuk fel. „Platón metafizikai elméletének örököséként Ariszto-
telész a jót összekapcsolja a meghatározottal vagy határolttal (hóriszmenon). Ami meghatáro-
zott, az jó. Az élet meghatározott, tehát jó. Ami meghatározott természetű, vagyis természettől
fogva jó, arra törekszik minden ember. A derék, az erkölcsös ember élete jobb, mint a gonosz,
romlott, fájdalmas életet élő emberé, ennek megfelelően ő jobban is törekszik az életre. Az
élet meghatározottsága a jelen összefüggésben az életet alkotó működések vagy tevékenysé-
gek meghatározottságát jelenti. Arisztotelész elmélete szerint valamely képességünk gyakor-
lása értékesebb, mint a képesség pusztá birtoklása¹⁵... A jó ember azért élvez ebből a szem-
pontból kitüntetettséget, mert ő érzékeli a legpontosabban és a legintenzívebben azt, ami kü-
lönben is minden gondolkodásra vagy „tudatosságra” képes élőlényre egyaránt igaz: hogy élni
jó. Ő ugyanis, gondolkodása és erényessége eredményeképpen, a természetének legmegfele-
lőbb életet élén, az életében megvalósul...jót természetszerűen egyben gyönyörűségesnek
is érzi.”¹⁶

Ugyanakkor logikus, hogy a legnemesebb megismerés önmagunk megismerése, ugyanis az
életet, leginkább mint saját életünket szeretjük. Am ez nehéz feladat.

Arisztotelész már tett erre utalásokat: miszerint a barát azért kell, hogy az ember „megszerez-
ze azt, amire önmaga erejéből nem volna képes” (1169 b 6). Továbbá: „ami a miénk, már
kedves is nekünk, viszont az ember sokkal jobban tudja szemlélni embertársait s az ő cseleke-
deteiket, mint önmagát s a maga tetteit;” (1169 b 28-30). E sorok azt sugallják, hogy ameny-
nyiben a megismerés az emberi lét lényege, annyiban az egyén létének lényege saját maga
megismerése; ami azonban nem megy önmaga erejéből, mert először a másikat vagyunk ké-
pesek érzékelni. Világos, hogy a másik megismerése teszi lehetővé önmagunk megismerését.

A reflexió működése azonban itt a Nikomakhoszi Etikában el van rejtve a sorok között, hogy
a megismerés önmegismerés is azt kimondja Arisztotelész: „az a körülmény pedig, hogy ész-
revezszük azt, hogy észreveszünk vagy gondolkodunk, annyit jelent, hogy észrevezszük azt,
hogy vagyunk,” (1170 a 26-27).

Arisztotelész más etikai tárgyú írásaiban részletesebben kitér a barát szerepére önmagunk
megismerésében. Például a Nagy Etika szerint: „Minthogy önmagunkat megismerni egyrészt
a legnehezebb dolog, mint ezt bizonyos bölcsek állították, másrészt meg a legkellemesebb... és

¹⁴ De Anima II. könyv, 2-3. fejezet

¹⁵ A Nikomakhoszi Etika érveiben gyakran megjelenik az arisztotelészi metafizika képesség-teljesültség, latinul
potencia-aktualitás fogalompárja. A képesség (potencia), valami megváltoztatásának a képessége, vagy önmaga
megváltozásának a lehetősége; míg a megvalósulás-teljesültség a változás célja, és egyúttal a magasabb rendű.
Vö. Met. Z és Θ könyvei.

¹⁶ Simon Attila i.m. 7-9.old.

önmagunkból kiindulva nem szemlélhetjük önmagunkat..., mint amikor saját arcunkat akarjuk megnézni, tükörbe tekintünk, hogy lássuk, hasonlóképpen, midőn megismerni kívánjuk önmagunkat, a barátunkra tekintve ismerjük meg. A barát ugyanis, mint mondottuk, második énünk. És ha önmagunkat megismerni kellemes dolog, de ez az ismeret a másik, a barát nélkül lehetetlen, akkor az önmaga számára elégséges embernek szüksége van barátságra, hogy megismerje önmagát."¹⁷ (MM II. 15, 1213 a).

A Nikomakhoszi Etika IX. könyve úgy fogalmazza meg a barát szükségességének konklúzióját, hogy „*amilyen viszonyban van önmagával az erkölcsös ember, ugyanolyan viszonyban van a barátjával is, ...valamint a maga létezése minden embernek kívánatos, éppúgy, vagy legalábbis hasonlóképpen, kívánatos neki a barátja létezése is... észre kell tehát vennie a barátjáról is, hogy létezik, ez pedig csak a vele való együttélésben s a szóban és gondolatban való közösségben valósulhat meg.*” (1170 b 5-10).

Ezt az együttélést tevékenységnek és a tevékenységben létrejövő folytonos erkölcsi önmegértésnek kell értenünk. „A barát mint „alter ego” nem egyszerűen egy másik, a miénkkel analóg viszonyban lévő öntudat megtapasztalásának lehetőségét kínálja, hanem a bennünk lévő éretnyeknek a jó élethez – vagyis, Arisztotelésznél, a boldog élethez – szükséges megismerését és fejlesztését a közös tevékenység során. A barát mint másik így nemcsak a helyes cselekvéshez szükséges erények kialakításában, hanem a teljes értelemben vett boldogsághoz szükséges tudatosság, és szabadság elérésében, vagyis az önmegértés munkájában is nélkülözhetetlen.”¹⁸

Ezzel a konklúzióval Arisztotelész átvezetheti a Nikomakhoszi Etika vizsgáldását a záró problémához, azaz a jól-lét, mint elmékedő lét meghatározásához a X. könyvben.

FOGALOMTÁR

Aktualitás - potencia: alapvetően a változás elemzésekor használt fogalompár. A változást lehetővé teszi a dolog változásra való képessége: görögül *dünamisz*, latinul *potencia*. A változás célja és egyúttal eredménye a megvalósultság vagy ténylegesség: görögül *entelekheia*, latinul *aktualitás*. Az aktualitás magasabb rendű: ő az a végállapot, aminek a kedvéért létezik a potencia. (ld. *Metafizika Z és Θ* könyve)

Államformák: Arisztotelész szerint a polisz alkotmányának illetve kormányzatának három helyes és három romlott formája lehet. A hármasság az uralmat gyakorlók száma alapján keletkezik: uralkodhat egy ember, kevés ember, vagy sok. Minden olyan forma helyes, mely a közös érdeket veszi tekintetbe; és minden olyan romlott, mely a közös jó helyett csak az uralmon levőknek kedvez. (ld. *Politika III.* könyv)

Helyes alkotmány:

királyság (monarchia)

arisztokrácia

politeia (vagy másképp timokrácia)

Romlott formája:

türannisz (zsarnokság)

oligarchia

demokrácia

A királyság egy embernek a közös érdeket szolgáló uralma, romlott formája a zsarnokság. Az arisztokrácia kevés kiváló embernek az egész polisz érdekét szolgáló uralma. Leromolva az oligarchia a kevés vagyonos polgár érdekeit szolgálja. A timokrácia és a politeia elnevezés a nép uralmának azon formáit takarják, mely az egész polisz javát szolgálja. (A politeia egyszerűen csak alkotmányt jelent, a timokrácia pedig vagyoni helyzeten alapulót.) Arisztotelész demokráciának a csak a szegények érdekét szolgáló uralmat nevezi.

Analógia: (arány, megfelelés, hasonlóság) amikor több dolog közös nevét a köztük levő felzáró hasonlóság alapján mondhatjuk ki, és nem egy nembe való tartozásuk miatt, azaz nem

¹⁷ A Nagy Etika vitatott része az arisztotelészi életműnek. Jelen idézet Simon Attila írásából származik (18.old)

¹⁸ Simon Attila i.m. 22.old.

egy közös logikai felosztás eredményei. Például hiába van hasonlóképp két lába a madaraknak is és az embereknek is, attól még nem tartoznak egy közös fajba.

Barátság (*philia*): Arisztotelész megkülönbözteti a hétköznapi barátság kifejezést a saját szigorúbb barátság fogalmától. A köznyelv mindenféle jóra törekvő emberi kapcsolatot barátságnak nevez. Az arisztotelészi barátság fogalma az erkölcsi jón alapul. Ezért csak járulékos, nem lényegi jegyeiben hasonlít a hétköznapi értelemben mondott barátságokra: együtt járhat gyönyörrel és haszonnal is.

Boldogság (*eudaimonia*): Arisztotelésznél nem pillanatnyi örömmérzet, hanem tartósabb állapot: önmagában is elégséges. Szó szerint jó szellem oltalma alatt levőség, vagy tágabb értelemben jól-lét. Ugyanakkor a közvélekedésnek megfelelően ő is az emberi cselekvések fő céljának tartja az elérését.

Elhatározás: Az elnevezésből adódik, hogy az akarat tevékenysége. Az a lelki képességünk, mellyel kiválasztjuk a céljaink megvalósításához szükséges eszközöket.

Erény (*areté*): A görög szó tágabb értelemben jelent kiválóságot. Arisztotelész etikájában a lélek kiválósága, mely az elhatározáshoz és a lelki alkathoz kapcsolódik. Az értelmes lélekrész erényei az észbeli erények, mint okosság, bölcsesség. Az érzelmes és az értelmes lélekrész közti közbülső rész erényei az erkölcsi erények, mint a bátorság, mértékletesség, igazmondás.

Etika (*éthiké*): az a tudomány, mely az emberi jellemet vizsgálja, vagyis hogy milyen erényekkel bír a helyesen cselekvő ember.

Járulékos (*szümbebékosz*): ami nem szükségszerűen áll fenn, hanem hol van, hol nincs. Például tulajdonságként olyasmi, ami nem lényeges, nem meghatározó.

Jellem (*éthosz*): a cselekvő ember sajátos természete. (Maga a görög szó több mindent jelent: szokás, természet, lelkület, erkölcs.) A helyes jellem kialakulásának csak a lehetősége van bennünk, a jellemet a gyakorlat fejleszti: vagyis erényes cselekvések sorozata.

Kontingens: ami nem szabályszerű, azaz nem mindig és többnyire így van. Hanem járulékosan, esetlegesen történik, vagyis nem tudjuk előre, hogy megtörténik vagy sem.

Lelki alkat: egyfajta lelki jelenség. A léleknek a megszokás vagy gyakorlás következtében létrejött tartós állapota: kiválósága az erény. A görög szó (*hexisz*), és latin változata (*habitus*) általában jelentenek állapotot.

Lelki jelenségek: három van Arisztotelész szerint (ld. Nikomakhoszi Etika II. könyv). Az érzelem (*aiszthészisz*) akaratunk ellenére, vagyis elhatározásunk nélkül keletkezik bennünk. A képesség (*dünamisz*) teszi lehetővé, hogy akaratunktól függetlenül érzelmeink legyenek. A lelki alkat (*hexisz*) viszont akaratunkkal befolyásolható, helyes irányban befolyásoló alkatunk az erény.

Nembe tartozás: egy nembe sorolunk fajokat, vagy egy fajba egyedeket, ha rendelkeznek valamilyen közös, lényegi meghatározó jeggyel. Például minden emberre igaz, hogy kétlábú szárazföldi élőlény.

Önmaga alapján való (*kath hautó*): ami változatlan, meghatározó. Például tulajdonságként valami lényeges, állandó.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK:

1. Mire kell a gazdagnak barát, és mire a szegénynek?
2. Miért nem tekinti Arisztotelész egyszerűen érzelemnek a barátságot?
3. Miféle barátságok jellemzik az átlagembert?
4. A gyönyörön alapuló barátság áll közelebb a tökéleteshez, vagy a hasznon alapuló?
5. Mi jellemzi a szülők és a gyermekek viszonyát?
6. Vajon létre jöhet barátság úr és szolga között?
7. Melyik félnek kellene megállapítani a baráti szolgáltatás ellenértéket?

8. Hogyan működik az egyetértés?
9. Hogy függ össze az önzés az értelmes és az értelem nélküli lélekrésszel?
10. Miért nem lehet a boldogságot szerzeményként birtokolni?
11. Mi az akadálya, hogy sok barátunk legyen?
12. Mennyiben találja meghatározónak az együttélést Arisztotelész?